

El deure de conèixer el català i el dret d'usar-lo

Entrevista a Jordi Carbonell

ROSA M. PUIG SERRA

Jordi Carbonell i de Ballester nasqué a Barcelona l'any 1924. Es llicencià en Filologia Romànica, féu de lector de català a Liverpool (Anglaterra), fou professor de llengua catalana a la Universitat Autònoma de Barcelona i exercí de catedràtic de llengua i literatura catalanes a la Universitat de Càller (Sardenya). Fou director de la *Gran enciclopèdia catalana*, és membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i ha col·laborat en diverses revistes.

Quant a l'activitat política, cal destacar que formà part del Front Universitari de Catalunya, de l'Assemblea de Montserrat (1970) i de l'Assemblea de Catalunya (1971). És un dels fundadors de Nacionalistes d'Esquerra (1979) i des de l'any 1996 és president d'Esquerra Republicana de Catalunya. Li fou concedida la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya el 2002 i també la Medalla d'Honor de l'Ajuntament de Barcelona.

Jordi Carbonell

Foto: R.S.

—Tinc entès que quan fèieu batxillerat ja vàreu tenir problemes a causa del vostre compromís cívic i que us volien treure l'escolaritat. D'on ve aquest amor tan precoç pel país i aquesta capacitat de compromís tan poc habitual en un adolescent? Quin paper hi va tenir la família?

—En la meua formació hi van influir la meua mare, que era molt catalanista, i el meu oncle Ricard. Vaig quedar sense pare a tres anys, i ell em va fer de pare i em va aconsellar tota la vida.

El català, el vaig aprendre, com tot-hom, a casa. Érem absolutament monolingües; encara recordo que no entenia com podia ser que en castellà d'un *llit* en diguessin una *cama* i d'una *cama* en diguessin una *pierna*. El català escrit i el català científic els vaig aprendre a l'Institut d'Estudis Catalans.

—Ja a la universitat, vàreu militar en el Front Universitari de Catalunya. Quins eren els seus objectius?

—Vaig entrar en una cinquena (és a dir, un grup de cinc persones) que

tenia per cap en Joan Vilà i Valentí, avui geògraf conegut, i membre de l'Institut d'Estudis Catalans. El Front volia la llibertat dels Països Catalans i lluitava contra el franquisme. La primera vegada que vaig sentir a parlar dels Països Catalans i de l'Alguer va ser a la revista *Orientacions*, que era el portaveu del Front; nosaltres la llegíem al pati. En el Front Universitari havíem organitzat algunes accions de protesta difícils. Per raons de seguretat, s'havien de fer comunicacions indirectes, perquè no es podien fer reunions amb els dirigents. En aquells moments tot era molt difícil.

—Quina era la situació de la llengua quan vàreu entrar a la universitat?

—Era l'hora zero de la llengua catalana. No es podia imprimir res en català: ni parlar-hi, ni fer-hi cap conferència; era prohibit, fins i tot, imprimir-hi les targetes. Un dia havíem d'estampar un text privat per a una vintena de persones (llavors es feia en ciclostil), i la censura va dir que no es podia fer. A les

classes i als corredors els professors tampoc no et parlaven en català, per tal com podien ser denunciats i perdre el càrrec, sense procés ni defensa. La vida en aquells moments era terrible. Si ens haguessin dit que havia de durar el que va durar, ho hauríem negat.

—En aquells temps tan difícils, on us formeu políticament?

—Hi va haver un lloc important, Miramar, una organització dirigida per la significativa figura de Maurici Serrahima, però al darrere hi havia tota una generació de persones de l'anomenada *resistència cultural*, tot un món que vivia en la clandestinitat. Vaig ser-ne secretari fins que em vaig casar. El pal de paller d'aquella resistència era en Ramon Aramon, que era el secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans. L'Aramon, mestre meu, va ser l'ànima de la resistència cultural; li he d'agrair que m'ensenyés el català com a llengua de cultura, i li dec una bona part de la meua formació cívica, com a ciutadà i com a català nacional.

Cal esmentar també la Montserrat Martí, la secretària de l'Aramon; una persona que va ser una peça fonamental, extraordinàriament valenta i sacrificada.

L'Institut va ser centre de la resistència cultural d'aquest país els anys de la postguerra. Jo hi vaig treballar, al piset de la Gran Via 600, davant la Universitat.

—En els anys cinquanta anys aneu a Liverpool, com a lector de català.

—L'Aramon tenia contacte amb E. Allison Peers, que era professor a Liver-

poor. Vaig tornar d'Anglaterra fet un socialista democràtic, que encara sóc; ho he estat d'aleshores ençà. Anglaterra em va donar moltes lliçons: el respecte per les idees dels altres, el respecte per la intimitat i el sentit d'Estat.

Recordo que en la pensió on vivia, la qui n'era mestressa (Mrs. Beany) era furiosament antilaborista. Tanmateix, el dia que el president Attlee va fer una crida als anglesos dient que el país no podia sostenir la despesa de carbó i que s'havia de reduir el consum, Mrs.

—Com es va fundar el Pen Club català?

—Un gran amic, l'Avel·lí Artís Gener, em va cridar i em va parlar de refer el Pen Club. No tenint un lloc per a reunir-nos, per tal com era prohibit, decidírem —la idea partí de Tísner— de fer la reunió en un autocar anant de Barcelona a l'Hostal del Senglar de l'Espluga de Francolí. Vam fer, doncs, l'assemblea pel camí. Després, l'Artís va anar a Londres a parlar amb en Batista i Roca, que havia mantingut el Pen Català des dels anys quaranta fent la viu-viu, i es va posar en contacte directe amb gent del Pen Club de Londres. A partir d'aleshores es va refer el Pen Club Català.

—Com i per què es va convocar l'Assemblea d'Intel·lectuals de Montserrat?

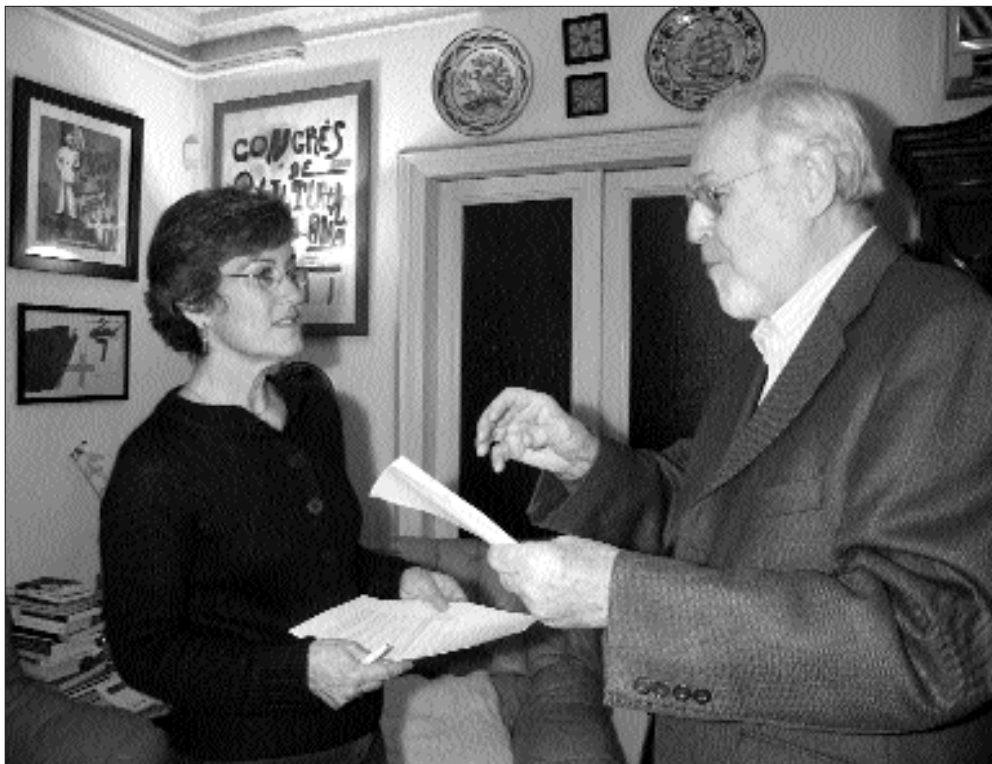
—Cap a començament de l'any 1970 hi havia una inquietud molt gran a Barcelona pel procés de Burgos. Es veia clarament que volien condemnar a mort, sense cap mena de garantia, els acusats d'haver mort el policia Melitón Manzanos. Aleshores vam decidir de prendre posició en solidaritat amb els bascos i vam nomenar una comissió per a buscar un lloc adequat.

Jo havia estat molt en contacte amb el monestir de Montserrat a partir de *Serra d'Or*, i aleshores, d'acord amb el P. abat Cassià Just, vam convocar-hi la reunió. Penseu que hi vam pujar unes tres-cents persones, sense que la Guàrdia Civil se n'assabentés. Anar en aquest lloc, en ple franquisme, era ficar-te en una ratera, perquè hi entres fàcilment, però, si et tallen la carretera, ja no en pots sortir.

De la reunió de Montserrat va sortir-ne una declaració que tenia cinc punts. N'hi havia uns que eren incidentals, sobre el procés de Burgos, i uns altres que eren deliberats, com l'amnistia, la derogació del decret llei de banditatge i terrorisme, l'abolició de la pena de mort, el restabliment de l'exercici de les llibertats democràtiques i els drets dels pobles i les nacions que formen l'Estat espanyol, incloent-hi el dret d'autodeterminació. Aquests punts són l'essència del que van ser els quatre punts de l'Assemblea de Catalunya.

—Com varen reaccionar les autoritats franquistes i les forces policiaques?

—Aquella presència a Montserrat va ser d'una tensió extraordinària, rodejats per la Guàrdia Civil; però, el document, el vam escriure; jo mateix el vaig llegir, i va

Rosa M. Puig Serra i Jordi Carbonell en un moment de l'entrevista

FOTO: R.S.

pool. Allà s'havia començat una etapa d'ensenyament de català, i hi vaig fer de lector; primer que jo ja hi havia anat Joan Triadú, i abans de la guerra hi havia anat Ferran Soldevila, que va escriure *Hores angleses*, un llibre de memòries deliciós. A Anglaterra vaig fer una gran quantitat d'amics amb qui encara tinc relació a través de l'Anglo Catalan Society, la primera societat d'estudis catalans d'un país estranger.

—¿Va ser important per a la vostra formació, aquesta estada? Com viu un jove de l'Espanya franquista la llibertat d'un país europeu del tipus d'Anglaterra?

—Anglaterra va ser un país extraordinàriament formatiu per a mi en el sentit democràtic i en el sentit estrictament polític: el govern que aleshores hi havia era el del bon temps del labo-

Beany va començar a afluir les bombetes, una, dues, tres... Vuit bombetes descargolades! «Però, escolti, com és que fa el que diu el govern? —«Jo —responia ella—, contra el govern, sí que hi estic; però, contra el país, no!» La diferència, doncs, entre el que és el govern i el que és el país m'ho va ensenyar una anglesa ignorant i reaccionària. Per això, recordo que un dia (jo encara era de Nacionalistes d'Esquerra), quan el president de la Generalitat va entrar en un acte públic, jo em vaig aixecar; aleshores, un senyor que no esmento va quedar assegut al meu costat, i em va dir: «Jo per en Pujol no m'aixeco.» Jo li vaig respondre: «Jo, per en Pujol, tampoc; però, pel president de la Generalitat, sí!» Mrs. Beany m'havia donat una lliçó que em duraria tota la vida.

ser aprovat en l'Assemblea. Mentrestant, l'abat parlava amb el ministre i el calmava. Varen tallar la comunicació de Montserrat amb el Vaticà. Aleshores, l'abat els va dir: «Si no em torneu immediatament la comunicació amb Roma, invitaré la televisió alemanya, l'anglesa, la francesa, la italiana...» Era una amenaça, era prendre una posició de força, i va aconseguir que el govern es comprometés a no provocar cap repressió sobre els reunits.

—Com es produeix, doncs, la vostra detenció?

—El dia de Nadal de l'any 70 vaig portar la Declaració de Montserrat a Londres, on vaig parlar per la TV, i després a París. Un cop tornat a Barcelona, em van citar a la Via Laietana; jo era partidari, amb tot un grup, de no presentar-m'hi. Però, per majoria, van guanyar els qui volien presentar-se. Vaig decidir declarar en català (tenia tota la família i amics al darrere, fent-me costat). Em vaig presentar, doncs, a la Via Laietana:

—«¿Cómo se llama usted?»

—«Jordi Carbonell de Ballester.»

—«Hable español, por favor.»

—«Miri, entenc que els catalans tenim dret de parlar en català a Catalunya, i com que això no és un dret individual com aquesta americana, que em podria treure i la hi podria donar, sinó que és un dret col·lectiu, no hi puc renunciar, de manera que contestaré en català.»

Tots els altres, que van contestar en castellà, van sortir; a mi, em van retenir exclusivament perquè contestava en català. Aleshores em van dur al soterrani i em van començar a dir:

—«Usted no lo aguantará, porque esto es insalubre y usted es viejo (jo tenia quaranta-set anys).

—«Faci el que cregui, jo no cediré.»

Em van fer la cigonya, m'amenaçaven i em feien molta pressió psicològica. Jo responia: «L'americana la hi donaria, però, de parlar, ho faré en català.» N'hi va haver un que era dels bons i va voler discutir, ell en castellà i jo en català; i aquest, al final, em va dir: —«Pero usted no tiene en cuenta el derecho de conquista.»

—«NO!, és clar que no: per això sóc aquí.»

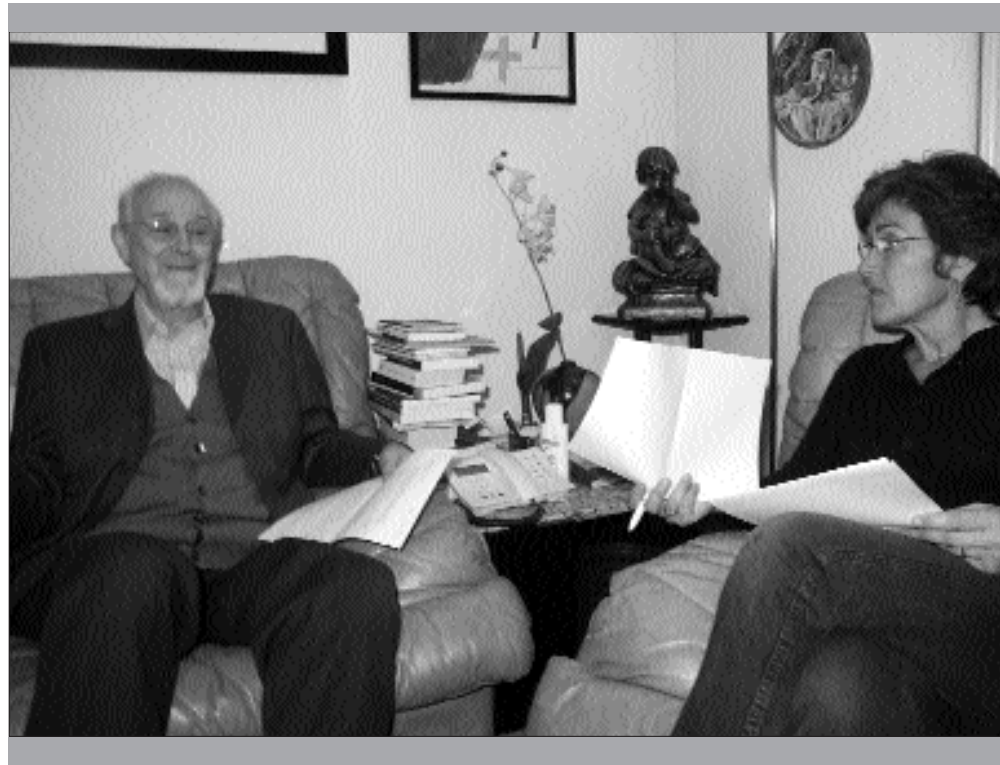
—Fins on van arribar les pressions?

—D'allà em van passar al jutjat, i del jutjat a la presó. En arribar-hi em diuen:

—«Usted se cree que esto es la Jefatura, pero esto es la cárcel. Ha caído en un pozo sin fondo y tiene la tapa encima; nadie oirá hablar más de usted.»

Em van posar en una cel·la d'aïllament. No em passaven el menjar que em duïen de casa (el de la presó no me'l podia prendre), no tenia comunicació amb ningú, hi feia un fred que pelava. Com que era una cel·la de càstig, no hi havia llit (la tassa del vàter i un petit lavabo i prou); no hi havia res més, ni un lloc per a seure, res. Havia

presos perillosos. També hi vaig tenir la solidaritat del caporal de la galeria, que era un català de Sabadell. Al final em van obrir un expedient i van cridar la meua dona per espantar-la. A la comunicació amb la família no ens deixaven parlar: jo somreia perquè els de casa veiessin que tenia una moral bona; els demostrava que estava bé. Vaig començar a parlar —en català, és clar— i llavors van interrompre de seguida la comunicació i un altre cop em ficaren en una cel·la incomunicat. Després em van fer un procés en una gran sala, amb

Jordi Carbonell i Rosa M. Puig Serra en un moment de l'entrevista

FOTO: R.S.

de posar els guants a terra per no seure a les rajoles i em cobria amb l'abric. La cosa pitjor era que no tenia res per menjar, i havia de menjar! En aquestes situacions no tens altra alternativa per a defensar-te que dir-te: «Els estàs fotent, ja s'ho trobaran. Si em desmaio i caic aquí, ja vindran; ells seran qui petaran.» Si comences a pensar: «Què em passarà?», ja estàs perdut. I quan ja estava a punt de caure, quan ja no podia més, s'obre la porta, i un pres comú em va entrar un pot de Cola-Cao calent i galetes i em va dir: «Té, noi, ho necessites.» Era el qui feia de caporal de la galeria, un català. Havia sentit la meua declaració en català, i, arriscant-se, em va portar allò, cosa que em va animar, sobretot per la solidaritat.

D'allà vaig passar a la galeria on anaven els castigats, on retenien els

una banderassa espanyola i el retrat de Franco (volien impressionar). Et veies a la cua dels violadors, dels lladres... Quan em tocà parlar, digueren: —«¿Cómo se llama usted?»

—«Jordi Carbonell de Ballester.»

—«Yo le ruego, en virtud de algunos que no entienden el catalán, que tenga usted la amabilidad de contestarnos en la lengua oficial.»

—«Jo els tinc tot el respecte; però, mirin, si l'administració posa uns funcionaris que no entenen els administrats, això és un problema de l'Administració. Li suggereixo, senyor director, que demani un traductor jurat i que tradueixi el que dic.»

—« ¡Vaya usted con Dios!»

Aleshores em van enviar a observació psiquiàtrica, només per haver contestat en català. Després diuen que no

hi ha hagut repressió contra la nostra llengua. A mi, aquestes mentides, no me les poden dir!

—Quina actitud tenien els altres presos? Entenien la vostra posició?

—De les moltes coses que podria explicar de la presó, en diré una de molt important, que m'ha marcat per a tota la vida: els presos polítics que hi havia (sindicalistes, la majoria, i una bona part castellanoparlants) van anar tots, un per un, a fer cua al despatx del director per demanar que deixessin anar el Jordi Carbonell amb ells a la galeria. Ho recordaré tota la vida. Ho van fer perquè sabien que a observació psiquiàtrica es podia passar molt malament.

Penseu que en els interrogatoris, fins i tot m'havien ofert de parlar en francès en comptes de català. Però els vaig dir que parlar en francès seria com insultar el castellà, i que jo el respectava; que jo sols afirmava el dret dels catalans de parlar en català en el seu país.

Al final, per un enfilall de cartes rebudes de tot Europa, com a protesta pel meu empresonament, em tragueren de la presó.

—Quines activitats professionals vàreu haver de fer aleshores? És cert que heu hagut de treballar en la clandestinitat?

—Com a processat, em vaig trobar al carrer sense feina i amb una família per mantenir. Sort que, a l'any següent, a la universitat em varen fer un contracte clandestí (sols per un any i únic a l'Estat espanyol), on constava que jo feia classes en nom d'en Jordi Castellanos i de l'enyorada Montserrat Roig. Però, després, les portes m'eren tancades pertot arreu.

Sort que la meua muller treballava a la universitat. En aquells moments en què tothom estava contra meu, em van ajudar molt la Fundació Jaume Bofill i els amics de veritat.

—Va ser quan vàreu decidir d'anar a Itàlia?

—El professor de Roma, Giuseppe Tavani, que és molt amic meu, va suggerir al professor Dario Puccini que proposés a la Universitat de Càller de crear una càtedra de llengua i literatura catalanes. El raonament fou que un país com Sardenya on la llengua catalana ha estat usada durant quatre segles, era convenient que en tingués un ensenyament. Es va convocar un concurs, jo m'hi vaig presentar i em van

donar la càtedra; això va ser l'any 76. Com que entre Itàlia i Espanya no hi havia acord, es va haver d'al·legar que jo era un perseguit polític.

Feia classes sobre llengua i literatura catalanes; una part era dedicada a la cultura catalana de tipus general, i una altra, al català a Sardenya. Això em féu estar molt en contacte amb els sards i em féu consultar molts documents catalans d'allà. Després (intervenint-hi els professors Tavani, Sansone, Batllori, Boscolo, Puccini, Del Trepo, Barbaro...), el 20 de febrer del 78 va quedar constituïda l'Associazione Italiana di Studi Catalani, de caire pluridisciplinari, la segona al món després de l'Anglo Catalan Society.

—Vau ser un dels fundadors de l'Assemblea de Catalunya, l'any 1971. Què queda actualment del seu esperit?

—L'Assemblea de Catalunya té un llegat de cultura política unitària, de defensa dels drets de Catalunya respecte a les agressions que vénen de fora, que continua vigent i que entenc que ha de ser fonamental en la reivindicació d'un nou Estatut i d'un nou finançament. Aquesta acció unitària ha de tenir, a Madrid, el suport de totes les forces democràtiques i ha d'utilitzar tots els mitjans que calgui, no sols els del govern català, sinó els de totes les forces democràtiques.

—A parer vostre, s'han complert els punts fonamentals que es reivindicaven?

—Els objectius de l'Assemblea de Catalunya encara no s'han complert. Les consignes de llibertat, amnistia, Estatut d'Autonomia són una simplificació feta per a les manifestacions. Hi ha un punt que procedeix del «Manifest de Montserrat» que diu: «El restabliment provisional de les institucions i principis configurats en l'Estatut de 1932, com a expressió concreta d'aquestes llibertats democràtiques a Catalunya i com a via per a arribar al ple exercici del dret d'autodeterminació.» Aquesta reivindicació encara és plenament vigent; és el dret que tenim els catalans d'existir i de decidir el nostre futur, sense limitacions ni intervencions externes.

Es parteix, lògicament, d'un dret inalienable: el dret a l'autodeterminació, que el poble dels Països Catalans té per essència, reconegut internacionalment, i que ningú no li pot prendre. És un dret que el nostre poble ha d'exercir pacíficament i democràticament. No

pot ser que Espanya decideixi què hem de fer nosaltres. No podem renunciar a decidir el que hem de fer; no hi renunciarem mai, jo no hi renunciaré mai!

—Quina és la vostra posició sobre la qüestió? Com hauria d'encaixar Catalunya en el context europeu?

—La meua posició sobre aquesta pregunta és molt clara: volem el dret d'autodeterminació per aconseguir que dins la Unió Europea siguem un Estat tan dependent de l'autoritat europea com ho siguin Itàlia, França, Espanya i Dinamarca, amb les mateixes llibertats, amb les mateixes capacitats, amb les mateixes atribucions. L'autodeterminació que jo entenc significa la proposta democràtica d'un Estat propi que tingui les limitacions com els altres pobles de la unió Europea, però també totes les llibertats que tenen. A Catalunya no li cal encaixar a Espanya. Ara bé, Catalunya, mentre sigui dins Espanya, ha de trobar-hi el millor funcionament possible i el millor acord possible.

—Què ha passat amb la idea de Països Catalans?

—Els Països Catalans no són una idea, són la realitat històrica i actual d'una nació que viu en un espai perfectament delimitat. Dintre d'aquest espai natural, doncs, perfectament delimitat i enquadrat físicament, hi ha els Països Catalans, els quals s'han trobat geogràficament, físicament i espiritualment d'esquena a la península Ibèrica. I, per on ens han vingut els atacs, ha estat per darrere, per l'esquena, o pel nord. Si en mirem el mapa, veurem que hi ha un punt que és el més vulnerable, aquell que es troba al centre del País Valencià, no pas a Castelló, ni a Elx, ni a Xàtiva.

Doncs, si tots els països tenen dret de refer la seva realitat, pel mateix dret reivindicuem que els Països Catalans puguin ser una realitat, no solament física i cultural sinó també política. La Constitució espanyola és antidemocràtica, perquè prohibeix la confederació dels Països Catalans. Nosaltres els reivindicuem.

—La realitat del català encara és lluny d'ocupar el lloc que li pertoca. Com contempleu el futur de la llengua? Què podem fer els ciutadans?

—¿Hi ha algú que dubti que la llengua que es parla a França no sigui el francès, o l'espanyol a Espanya, o l'italià a Ità-

lia, o l'alemany a Alemanya? Hi ha algú que en dubti? ¿No diu la Constitució que a Espanya tothom té el deure de conèixer el castellà i el dret d'usar-lo? Doncs, no veig per quina raó, a Catalunya, als Països Catalans, la gent no hagi de tenir el deure de conèixer el català i el dret d'usar-lo. Això no vol dir que l'hàgim d'imposar a la gent que té una altra llengua.

Si nosaltres no hem renunciat a la nostra llengua quan hem sortit del país, no podem pas dir que els altres hi renunciïn quan vénen aquí. Ara bé, si vénen aquí, tenen el deure de conèixer el català i el dret de parlar-lo.

Jo visc en català. Sempre parlo en català als desconeguts, i la gran majoria em contesten en català, bo o dolent; algun em contesta en castellà i jo ja l'entenc. Però hi va haver un taxista que em va dir que no m'entenia. Li vaig dir: —«Pari!, vostè no és competent per a fer un servei públic a Catalunya.» Aleshores em va respondre: —«¿Y la bajada de bandera, qué? Tornant-m'hi: —«Vagi a cobrar a Salamanca!». Escolta!, això és la cosa normal. A veure si algú s'atreveix a dir a França, a Anglaterra, a Alemanya, a Itàlia, a la Coninxina, que no entén la llengua del país. Això no és imposició!, això és la nor-ma-li-tat!

—Hi ha qui afirma que la persecució contra la llengua no ha estat tal.

—En la transició hi va haver avenços, però és mentida que no hi hagi hagut repressió contra la llengua catalana: hi ha hagut una persecució sistemàtica, feta amb la intenció de fer desaparèixer el català. Sí senyor! Llegiu els llibres de Benet o de Ferrer i Gironès o feu parlar la memòria col·lectiva, l'experiència individual de molta gent. Si el català no ha desaparegut ha estat per la tossuda voluntat dels catalans de mantenir-lo. Aquesta voluntat continua existint, i això és el que en garanteix el futur.

—La realitat és que recents estudis indiquen que, malgrat que cada dia hi ha més ciutadans que entenen el català, l'ús social disminueix. Aquests estudis afirmen que els nens i els joves parlen català a l'aula i castellà al pati i en el lleure. Quines mesures hauríem d'adoptar per a fomentar l'ús del català? Què penseu de les sancions?

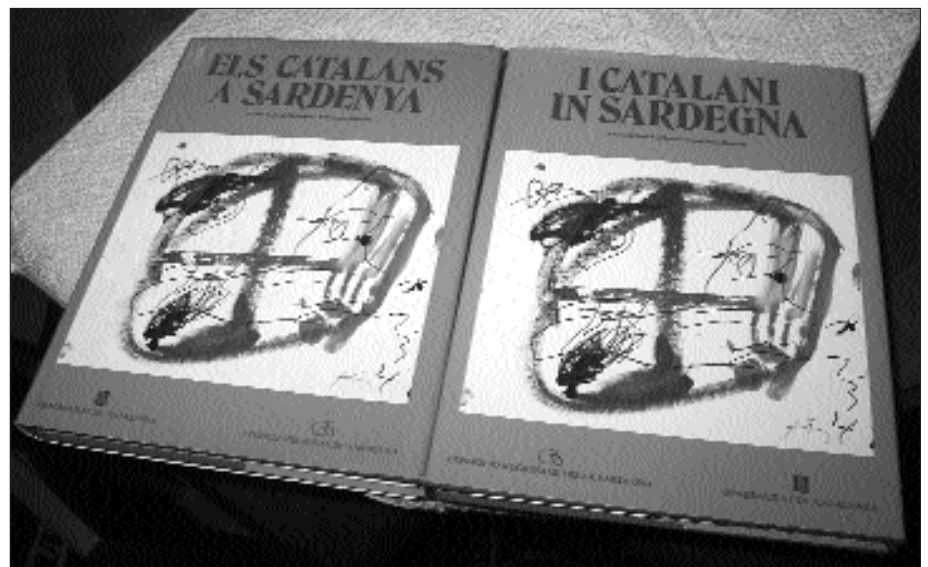
—L'acció s'ha de fer damunt els poderosos, no sobre el pobre desgraciat que acaba d'arribar ni sobre el qui fa vint

anys que és aquí i que continua parlant castellà a casa seva, igual que han fet el Calders, l'Artís, l'Oliver quan han estat a l'exili. Dels vinguts ací, la primera generació a vegades no el parla, però els fills d'aquests ja són catalans, i els néts ja la tenen com a llengua pròpia. Hi ha escoles on passa això, que al pati es parla castellà. Ja sabem que el català no pot ser una llengua d'imposició, sinó que ha de ser la llengua de funcionament normal d'un país. Si això en tots els països del món funciona bé, no entenc per quina raó no ha de funcionar en el nostre.

Amb qui s'ha de ser dur i a qui s'ha de fer el boicot és amb els senyors que etiqueten en castellà els productes, que fan les instruccions en castellà en els medicaments, que posen en castellà les

—Els joves entenen que no fa pas gaire, durant la dictadura, es negava, entre altres, el dret a la llengua i es torturava la gent. Vós mateix va patir la repressió policíaca d'una manera molt dura. La transició potser ens ha fet massa desmemoriats?

—Els joves són la gran esperança del país. Un país que no té confiança en els seus joves és un país destinat al desastre; no és veritat que els joves no tinguin aspiracions; en tenen moltes. Els joves no són el problema del país. La joventut política de tots els partits és una gent magnífica i d'empenta. Alguns ja han arribat a diputats i altres encara lluiten a la base i defensaran allò que en aquest país és irrenunciable, que és el seu dret de viure en plenitud de país normal, en el món en què nosaltres ens trobem.

normes de funcionament dels aparells. Aquests han de ser castigats, perquè ho han d'escriure també en català; a part, que ho escriguin en tantes llengües com vulguin. Però, que ho escriguin en castellà, francès, alemany, grec... i fins a vint llengües diferents, i que el català no hi sigui, això és vergonyós i il·legal, això és un insult; aquests senyors no compleixen la llei de política lingüística.

Però, aquesta llei de política lingüística és un desastre: no té cap element coactiu per a fer-la funcionar; una llei que no té mitjans per a fer-la complir no és una llei; és un consell de bones intencions. Tanmateix, si els qui no la compleixen poden no tenir càstig, sí que podem aplicar avantatges especials als qui la compleixen. Ja veuríem com al cap d'una temporada els qui no la compleixen la complirien (avantatges fiscals o del tipus que siguin).

—Vós mateix vàreu pronunciar una frase que ha esdevingut emblemàtica: «Que la prudència no ens faci traidors!»

—La vaig pronunciar per primera vegada l'Onze de Setembre de 1976. La prudència és fonamental en la nostra política i ho és en un país que ha de saber mantenir-se. Ara bé, un país prudent no vol pas dir un país que capitula contínuament, que s'ajup constantment. Hem de ser un país lliure, en el qual la gent pugui viure en plenitud allò que és.

Si en les persones no hi ha cap utopia, aleshores no hi ha en elles la possibilitat de viure plenament. Les utopies són els únics objectius que es poden convertir en una autèntica realitat. Si no tens cap on anar, no aniràs mai enlloc. Si et marques un objectiu utòpic, és possible que no l'aconsegueixis, però ten-deix-hi!, avança-hi! Avançar!, que m'agrada!, aquesta paraula.←